

تبیین جامعه شناختی هویت دینی

مطالعه موردی؛ دانشجویان پیام نور شهرستان سقز

سیدسلام شهابی^۱، فرهاد بیانی^۲

^۱کارشناسی پژوهشگری علوم اجتماعی؛ دانشگاه پیام نور، بانه

^۲دکتری و مدرس جامعه شناسی، دانشگاه تبریز

نویسنده مسئول:

سیدسلام شهابی

چکیده

هدف مقاله حاضر بررسی وضعیت هویت دینی دانشجویان و عوامل اجتماعی تعیین کننده آن است. دین به منزله پدیده ای پویا مهمترین رکن هویت فرهنگی در جامعه در حال گذر ایران است و نقش مهمی در شکل دهی به هویت جوانان دارد. همچنین مسأله هویت دینی جوانان با توجه به درصد بالای جمعیت اهمیت دو چندان دارد. می توان گفت هویت دینی مهمترین بعد هویت اجتماعی است که نقش تعیین کننده ای در هویت یابی هر یک از افراد جامعه دارد. جامعه آماری این تحقیق دانشجویان دانشگاه پیام نور سقز می باشد، همچنین حجم نمونه مورد نیاز برای تحقیق ۳۸۰ نفر از دانشجویان بوده که با روش نمونه گیری طبقه ای انتخاب شده اند. روش تحقیق پیمایش می باشد. برای گردآوری اطلاعات از ابزار پرسشنامه محقق ساخته مبتنی بر طیف لیکرت استفاده شده است. یافته های تحقیق حاکی از آن است که متغیرهای مذهبی بودن والدین، مذهبی بودن دوستان و انسجام اجتماعی با هویت دینی دانشجویان رابطه ی معنادار و مستقیمی دارند اما بین مصرف رسانه ای (اینترنت)، طبقه اقتصادی - اجتماعی و جنسیت با هویت دینی رابطه معناداری وجود ندارد.

واژگان کلیدی: هویت دینی، مصرف رسانه ای (اینترنت)، انسجام اجتماعی

۱- طرح مسئله

هویت دینی یعنی اتکای فرد به یک نظام یا پایگاه اعتقادی که بر جهت گیری فرد در زمینه های مختلف تأثیر می گذارد و در واقع می توان گفت هویت مذهبی فلسفه زندگی و حیات یک فرد را تشکیل می دهد و به عبارت دیگر، نوجوان دارای هویت مذهبی، عظمت، قدرت، بقاء و دوام خود را از مذهب می بیند. (ایزدی و قاسمی، ۱۳۹۰: ۱۱۷). گیدنز برای مشخص شدن هویت دینی فرد، دو نوع هویت دینی به نام های سنتی و بازتابی را از یکدیگر متمایز کرد و هویت دینی سنتی شامل ارزش ها، احساسات و شناخت های این نوع هویت در شرایط جامعه پذیری بر فرد منتقل شده و کمتر مورد بررسی و کندوکاو قرار گرفته است. در مقابل، هویت دینی بازتابی شامل هویت ارزش ها، احساسات و شناخت بیشتر مورد بازبینی نقد قرار می گیرد و فرآیند شک اندیشی در مورد آن ها به آن ها ویژگی سیال بازتابانه داده است (گدازگر و فتاحی، ۱۳۸۵: ۱۴۴). همچنین هابرماس و رورتی ارجاع دین و اعتقادات مذهبی به حوزه ی خصوصی را لازمه ایجاد جامعه دموکراتیک می دانند (بزرگیان، ۱۳۸۵: ۴۳). دورکیم و کنت در مورد وضعیت دین و هویت دینی در جهان معتقدند که دین نقش قبلی خود را از دست داده است و دیگر نقش قبل خود را در انسجام بخشی و هویت دهی به گروه ها و افراد ندارد و این روند از جوامع کوچک، ساده، همگون و قبیله ای به سمت جوامع بزرگ، مدرن، متمایز، و صنعتی صورت گرفته خواهد شد یا تبدیل شده است (گدازگر و فتاحی، ۱۳۸۵: ۱۴۴). هویت دینی از مهمترین عناصر ایجاد کننده همگنی و همبستگی اجتماعی در سطح جوامع است که طی فرآیندی با ایجاد تعلق خاطر به دین و مذهب در بین افراد جامعه نقش بسیار مهمی را در ایجاد و شکل گیری هویت جمعی دارد. در جامعه ی ما به دلیل این که جوانان درصد بالایی از جمعیت را تشکیل داده است این مسأله در ابعاد با قشر جوان اهمیت دو چندانی دارد؛ زیرا قشر جوان در هر جامعه ای به لحاظ برخورداری از توان و انرژی فراوان قادر است تأثیر تعیین کننده ایی به آینده جامعه بگذارد (سفیری و غفوری، ۱۳۸۶: ۲).

با انقلاب صنعتی و پیشرفت تکنولوژی در غرب به سرعت سلطه ی تکنولوژی به رغم دست آوردهای مثبت آن به تمام ابعاد زندگی سیطره یافت و تبعات منفی فرهنگی آن پیش تر مشهود شد و در غرب با مطرح شدن نظریه «دهکده جهانی» مک لوهان و امثال آن زمینه برای پذیرش فرهنگ غربی در سراسر دنیا به خصوص کشورهای جهان سوم مهیا نموده اند و اساس فرضیه دهکده ی جهانی مک لوهان به این صورت است که کشورهای غربی با استفاده از فن آوری های موجود شامل: ماهواره، رسانه ها و فضاهای مجازی که در اختیار دارند، فرهنگ و آداب و رسوم خود را به سراسر جهان به ویژه کشورهای جهان سوم و در حال توسعه در سراسر جهان تبلیغ می کنند، تا مردم به ناچار فرهنگ و هویت دینی خود را رها کنند و فرهنگ و ادیان این نوع کشورها را بپذیرند. اگر مردم فرهنگ غرب را بپذیرند تبعات منفی خواهد داشت و باعث فروپاشی اخلاقی در پی دارد و این آسیب به خصوص در کشورهای جهان سوم اتفاق افتاده است و بخصوص بخش فرهنگ دینی یا هویت دینی را تخریب می کند. از آن جا که فرهنگ دینی عاملی برای تنظیم و ارزیابی نقد اطلاعات نامطلوب است اگر از قدرت آن کاسته شود فرد دچار نوعی سر در گمی، تردید، بی هویتی و تردید خواهد شد (عیوضی، ۱۳۸۰: ۱۸۳).

تأثیر فناوری باعث شده است که در جوانان خرده فرهنگ ما و ارزش ها و هویت جدیدی در جوانان پدید آورده اند. به گفته اریکسون جوانان در دوره ای به سر می برند که پایه و اساس و تعهد و تعمیم یافته و احساس تعلق عاطفی به جامعه خود را کسب می کنند و در سنین نوجوانی و جوانی شخصیت فرد شکل گرفته و طی روند جامعه پذیری و فرهنگ پذیری، ارزش ها و هنجارهای جامعه خود درونی می کنند و بر اساس آن رفتار و اندیشه خود را تشکیل می دهد. حالا اگر در این سنین در روند درونی کردن ارزش ها و هنجارهای دینی خلل ایجاد شود فرد دچار نوعی حیرانی و سرگشتگی در مواجه با مسائل و پدیده های دینی خواهد شد (کلانتری و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۲۶).

در تحقیقی که فیض آباد در سال (۱۳۹۲) انجام داده است به این نتیجه رسیده است که در ایران کاهش تدریجی دینداری به گرایش دین رسمی و افزایش نوعی مناسک جمعی که تحت کنترل سیاسی نباشد را تأکید می کند، و همچنین نتایج نشان می دهد نماز جمعه افراد مورد تحقیق کاهش یافته است یافته های تحقیق در ایران کاهش تدریجی گرایش به دین رسمی و افزایش نوعی مناسک جمعی که تحت کنترل سیاسی نباشد را تأکید می کند. درست است که عزاداری امام حسین (ع) می تواند یکی از شاخص های دینداری مناسکی تلقی شود اما با توجه به کاهش تدریجی نماز خواندن و هرچند اندک و کاهش کسانی که به نماز جماعت و نماز جمعه رفته (تقریباً زیاد) تا حدودی این نظریه دورکیم تأیید می شود که مفهوم دین در حال تغییر یافتن است اما جوامع به مدد دین برای انسجام خود تشریفات جدید را جایگزین تشریفات قدیم می نمایند و در این بازه زمانی هر چهار فرضیه ما تأیید می شود که دینداری ایرانیان و جوانان در بعد مناسکی کمی کاهش یافته و در ابعاد حضور اجتماعی دین در بعد مناسک این کاهش چشمگیر است اما در بعد اعتقادی و تجربی نه تنها کاهش نیافته که در ابعاد جدیدی نیز متکثر و افزایش یافته است. یافته های پژوهشی لطف آبادی و همکاران در سال (۱۳۸۳) حاکی از آن است که

اکثر نوجوانان و جوانان ایران در زمینه رهنمودهای عملی و عینی اعتقادات دینی، هویت دینی افراد دچار ضعف های جدی اند؛ و گروهی وسیعی از نوجوانان و جوانان که در جنبه نظری دارای هویت کم دینی هستند؛ در عمل گرفتار سردرگمی و توقف و تعلیق هویت اند و تعهد لازم را نسبت به مقتضیات هویت دینی از خود نشان نمی دهند. این ضعف ها در جوانی و بزرگسالی نیز باقی است و نتیجه آن را در مناسبات اجتماعی و اقتصادی مردم با یکدیگر شاهدیم. از طرفی ایران جمعیتی جوان دارد که بر اساس نتایج سرشماری سال ۱۳۹۰ که منتشر شده است تعداد جمعیت ایران در حدود ۷۶ میلیون و ۱۰۰ هزار نفر گزارش شده است که بیشتر این جمعیت را جوانان تشکیل می دهند که شامل گروه های سنی کودکان و نوجوانان (زیر ۱۵ سال) ۲۳،۴ درصد معادل ۱۷،۵ میلیون نفر، جوانان (۱۵ تا ۲۹ ساله) ۳۱،۵ درصد معادل ۲۳،۷ میلیون نفر می باشد. بیشتر جمعیت جوانان ایران را قشر دانشجو به خودش اختصاص داده است و این گروه بیشتر در صدد باز اندیشی هویت دینی خودشان هستند، یعنی در مورد هویت دینی خود با پرسش ها و چالش های جدی روبرو خواهند شد و سعی در برطرف کردن خلاء های هویت دینی خود در دانشگاه ها هستند. دین از طریق انتقال ارزش ها به نسل جوان و نوجوان، آینده هر جامعه را تحت تأثیر قرار می دهد و این در شرایطی است که دیگر منابع تأثیرگذار بر دل، دیده و رفتار جوانان منحصر و حتی محدود نیست. تعداد و تکرار منابع اثر گذار بر حوزه های شناختی و نیز حوزه های عاطفی، به خصوص در جامعه ایران که جامعه ای مبتنی بر دین، متأثر و دلبسته به آن است و راه های عمل در آن تحت تأثیر اعتقادات دینی است، می تواند بر بروز بحران های جدی در سطوح مختلف اخلاقی منجر شود. با توجه به این که انقلاب اسلامی بر مبنای این باور شکل گرفت که دین تمام زندگی است، زندگی این جهان و زندگی جهان واپسین. زندگی این جهان نیز تنها محدود به عبادت دانسته نشده، بلکه کلیه وجوه جمعی و نیز مادی حیات بشری را در بر گرفت (شریعتی، ۱۳۵۶: ۳۵).

تحقیقات نشان می دهد در سال های پس از جنگ و دهه اخیر از گرایش ها و نمایلات مذهبی مردم در مقایسه با اوایل انقلاب کاسته شده است که عواملی مختلفی مانند فقر، فشار مالی، تغییر نظام ارزش های جامعه از طریق پرورش نیازهای مادی و دنیوی با تبلیغات گسترده و گسترش روز افزون برنامه های جذاب مختلف فرهنگسراها، فیلم ها و سریال های تلویزیونی و ویدئویی، آموزش ناصحیح محتوای مذهبی، ضعف دارندگان نقش هدایت یا روحانیت و روش های ارائه دین از سوی تین نهاد باعث تضعیف دین گردیده است. همچنین جامعه ایران از معدود جوامعی است که دین در آن حضور فعال و پر مسئولیتی دارد. همین امر آن را در مقعیت یک آزمون بزرگ و در برابر یک تجربه تاریخی سرنوشت ساز قرار داده است. به طوری که شکست با توفیق آن می تواند تأثیرات عمیق و ماندگاری بر این جامعه، برای این دین و حتی بر مسیر تحولات دنیای آینده بر جا می گذارد (رفیع پور، ۱۳۸۰: ۱۲۵) اما این تأثیر در بین اقشار جامعه به یک اندازه نیست حتی این تغییرات در کشورهای مختلف باهم متفاوت می باشد. مطابق یافته هایی که جامعه شناسان به دست آورده اند، دانشجویان کمتر از مردم عادی به دین گرایش دارند و در شهرهای بزرگ صنعتی کمتر از روستاها و شهرهای کوچک پیرو دین وجود دارد. شریعتی در زمینه مواجهه جوانان با دین می نویسد: «نیاز این نسل و کیفیت ترقی و تفکر این نسل ناشناخته شده نیست. نسلی که با مدرن ترین اندیشه های امروز کم و بیش آشناس و مکتب های فلسفی از هر طرف به مغزش هجوم می آورد، نمی تواند در حد یک مذهب ارثی تقلیدی و تعبدی پایین بیاید... این که به نظر می رسد مبانی اعتقادی و ایمان مذهبی نسل جدید سست تر شده، نه به خاطر این است که اصولاً روح این نسل، روح لامذهبی و بیگانه با مذهب است بلکه بعکس، امروز بیش از پیش از هر وقت دیگر، نیاز به معنویات در نسل جوان حتی در کشور ما احساس می شود. متأسفانه به این نیاز جواب کافی داده نمی شود و در نتیجه خلاء ناشی از آن موجب آوارگی و پریشانی و رنج بیشتر این نسل گردیده و یا با چیزهایی پر می شود که به فساد و تباهی منجر می گردد و جز این دو سرنوشت، سرنوشت دیگری ندارد» (شریعتی، ۱۳۵۶: ۳۳). ایران به مثابه یک کشور در حال توسعه به دلیل گذار از مرحله سنتی به مدرنیسم، به طور مستمر در حال دگرگونی ساختاری در ابعاد مختلف اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و مذهبی است این دگرگونی ها علی رغم متمایزاتی که جامعه ایران از جهات متعدد با دیگر جوامع در حال گذار دارد، در نظام ارزشی آن اثر گذاشته و اگرچه تغییرات آن تدریجی است ولی به دلیل شرایط و مقتضیات زمان و ارتباطات فراملی شتاب فزاینده ایی به خود گرفته است (رفیع پور، ۱۳۷۹: ۱۳۰). در چنین فضایی پرداختن به موضوع هویت دینی دانشجویان و عوامل اثرگذار بر تغییرات آن، به موضوع مهمی تبدیل شده است و با لحاظ نمودن اوضاع و رویدادهای جدید، این سؤال مطرح است که چه عواملی بر هویت دینی دانشجویان پیام نور شهرستان سقز در سال ۱۳۹۶ تأثیر گذارند؟

۱-۱ سؤالات پژوهش

میزان هویت دینی دانشجویان دانشگاه پیام نور شهرستان سقز در سال ۱۳۹۶ چگونه است؟
عوامل موثر بر میزان هویت دینی دانشجویان پیام نور شهر ستان سقز در سال ۱۳۹۶ کدام است؟

۲-۱ اهداف تحقیق

بررسی میزان هویت دینی دانشجویان پیام نور شهرستان سقز در سال ۱۳۹۶.
بررسی عوامل موثر بر هویت دینی دانشجویان پیام نور شهرستان سقز در سال ۱۳۹۶.

۲- مطالعات تجربی

ایمان پور و سروش (۱۳۸۱) در مقاله ای تحت عنوان « بررسی عوامل موثر بر هویت مذهبی جوانان در شیراز » با استفاده از روش پیمایش به مطالعه هویت دینی افراد مورد مطالعه پرداخته اند. نتایج این تحقیق از یک نمونه ۴۰۰ نفری که به صورت نمونه گیری خوشه ای از جامعه آماری ۲۵۲۳۵۰ نفر انتخاب شده اند، نشان می دهد؛ جنسیت، میزان مذهبی بودن والدین، میزان مذهبی بودن دوستان و میزان دنیاگرایی بیشترین تأثیر را بر هویت مذهبی جوانان داشته است، و تحلیل چند متغیره نشان می دهد از میان این متغیرها، میزان مذهبی بودن دوستان بیشترین تأثیر را بر هویت مذهبی جوانان داشته است ($R^2 = 0.454$) و پس از آن میزان دنیاگرایی بیشترین تأثیر را بر هویت دینی از خود نشان می دهد که متغیرهای مهمی مانند تحصیلات و میزان رضایتمندی سیاسی و جهانی شدن، به صورت غیر مستقیم بر هویت مذهبی اثر داشته اند. به این صورت که تأثیر میزان رضایتمندی سیاسی و جهانی شدن از طریق میزان دنیاگرایی بر هویت مذهبی اعمال شده است ($R^2 = 0.454$). نتایج این پژوهش نشان می دهد که منابع تفسیر کنش در دنیای مدرن متکثیر شده اند و دین به عنوان یک منبع مهم تفسیری با آن ها به رقابت پرداخته اند. گدازگر و فتحي در سال (۱۳۸۵) در مقاله ای تحت عنوان «دانش آموزان دختر: هویت دینی یا هویت قومی؟» با روش پیمایش به مطالعه هویت دینی افراد مورد مطالعه پرداخته اند. یافته ها نشان می دهد متغیر هویت دینی در بین دانش آموزان مسیحی ۵۴/۶، دانش آموزان سنی ۵۳/۷ و دانش آموزان شیعه ۵۲/۲ بوده است. همچنین از هویت قومی نتیجه گرفته است که دانش آموزان ترک نسبت به دانش آموزان کرد و ارمنی از لحاظ هویت قومی در مرتبه پایین تری هستند و میانگین بدست آمده از کل پاسخگویان حکایت از جایگاه نسبتاً ضعیف هویت قومی در میان آن ها دارد و همچنین نگرش والدین، گروه های همسالان بر هویت دینی و قومی دانش آموزان مؤثر بوده است. سفیری و غفوری (۱۳۸۶) در مقاله به عنوان «بررسی هویت دینی و ملی جوانان شهر تهران با تأکید بر تأیید خانواده» با روش پیمایش به مطالعه هویت دینی افراد مورد مطالعه پرداخته اند و نتایج نشان می دهد در خانواده هایی که والدین پایبندی بالایی نسبت به مؤلفه های دینی داشته باشند جوانان آن ها از هویت دینی و ملی قوی تر برخوردار هستند و عملکرد والدین در زمینه آموزشی و پرورش در بعد دینی و ملی رابطه ی مستقیم و مثبت دارد و میان محل سکونت و هویت دینی و ملی جوانان رابطه ی معکوس و منفی وجود دارد. همچنین با افزایش سن هویت دینی کاهش می یابد و بین تحصیلات و هویت دینی و ملی رابطه ی منفی و معکوس وجود دارد. در پژوهشی که توسط محمد رضا طالبان تحت عنوان «خانواده، دانشگاه و جامعه پذیری مذهبی بر روی دانش آموزان دختر و پسر دبیرستان» در سال تحصیلی ۷۶-۷۷ منطقه ۵ تهران صورت گرفته است، فرضیه تحقیق این بوده که دینداری نوجوانان خانواده های تحصیلکرده کمتر از نوجوانانی با تحصیلات کمتر و بی سواد است. دیگر اینکه خانواده های تحصیلکرده فشاری کمتری به فرزندان خود برای انجام مناسک دینی می آورند و این فرضیات در پژوهش مورد نظر اثبات شده است همچنین در این پژوهش اشاره شده که برخی مطالعات انجام شده در ایران حکایت از همبستگی منفی بین دینداری و تحصیلات دارد. یازبک و لومیس (۱۹۸۳) در مطالعه ای که به روش پیمایش و بهره گیری از پرسشنامه در مساجد شهرهای نیویورک، میدوست و سواحل شرقی انجام داده به این نتیجه رسیده اند که هر چه الفت افراد با مساجد بیشتر باشد، آنها به اجرای دقیق احکام شرعی تعهد بیشتری دارند. همچنین یافته ها حاکی از آن است که بین سن و وضعیت تأهل با مشارکت در فعالیت مساجد رابطه وجود دارد. بدین ترتیب که جوانان و افراد متأهل بیشتر از افراد مسن به مسجد می روند و در برنامه های مسجد شرکت می نمایند. کمپل (۲۰۰۶) در مقاله ی خود تحت عنوان «دین و اینترنت» به مطالعه دین آنلاین می پردازد. او پنج بخش برای این مقاله را در نظر میگیرد و معتقد است این پنج قسمت برای بررسی دین آنلاین اهمیت اساسی دارند. اول این که ضمن بیان تاریخچه مختصر از استفاده دینی از اینترنت، بر تنوع سنت ها و گروه های دینی گوناگون که به صورت آنلاین در تعامل با هم هستند تمرکز می کند. دوم، به توصیف و تبیین برخی شکل های متداول دین که به طور آنلاین فعال هستند می پردازد. سوم، جزئیات رویکردها و چشم اندازهای متفاوتی که به بررسی دین آنلاین پرداخته اند را نقد و بررسی می کند و می کوشد به طبقه بندی برخی از این پژوهش ها بپردازد. چهارم، محور این مقولات را معرفی می کند و بر موضوعات فراگیر و متداولی که در این دهه به مطالعه ی دین آنلاین برای مطالعات خاص پژوهشی پرداخته اند تأکید می کند و سرانجام، به اختصار به عرصه ها و حوزه های جاری را که در تحقیقات آینده به آنها نیاز است می پردازد.

۳- چهارچوب نظری

همان طور که مطرح شده است هویت دینی یعنی «اتکای فرد به نظام یا پایگاه اعتقادی که بر جهت گیری فرد در زمینه های مختلف تأثیر می گذارد» و هویت دینی شامل پنج بعد تجربی، مناسکی، اعتقادی، شناختی و پیامدی است (ایزدی و قاسمی، ۱۳۹۰: ۱۱۶). یکی از اهداف مهم در این مقاله ارائه درکی جامعه شناختی از حضور همیشگی دین به عنوان یکی از منابع برای پاسخگویان است. در جامعه شناسی، دین به طور کلی به عنوان جزئی مهم از سیستم ارزشی یکپارچه کننده و انسجام بخش در نظر گرفته شده است. دین ملاطی اجتماعی است که افراد را به گروه های اجتماعی در نظامی مشترک به هم پیوند می زند. مذهب مانند هویت قومی و ملی و... از پایه های مهم تشکیل دهنده هویت جوامع، گروه ها و افراد قلمداد می شود. در خصوص جایگاه، نقش و کارکردهای دین در شکل دهی به هویت جوامع و گروه ها نظرات گوناگونی وجود دارد که شاید بتوان آنها را در دو قالب کلی قرار داد: نخست کسانی که معتقدند در دوران کنونی دین همانند گذشته نقش هویت دهی خود را از دست داده است و گروهی دیگر معتقدند اگرچه تحولاتی در باورهای مذهبی صورت گرفته اما مذهب همچنان نقش هویت خود را حفظ کرده است. با نگاهی گذرا در نظریات جامعه شناسان بویژه نظریه پردازان حوزه مطالعات جامعه شناسی دین به روشنی آشکار می شود که اندیشمندان این عرصه به نقش و جایگاه مذهب در شکل دهی به هویت جوامع و گروه ها اصرار دارند که نظریه پردازان گوناگون از جمله کنت، دورکیم، مارکس، گیدنز، پارسونز، یونگ، کاستلز، کولی و بلومر به نقش و جایگاه هویت دینی پرداخته اند.

اگوست کنت در بحث خود در خصوص نظریه مراحل سه گانه ذهن بشر به نقش دین در شکل دهی به گروه ها و جوامع انسانی به ویژه در مراحل ربانی، متافیزیک اشاره دارد (زگوریدز، ۲۰۰۰: ۴). وی بیان می دارد که در مراحل اول و دوم توسعه ی جوامع، مذهب نقش اساسی در شکل دهی به هویت گروه ها و افراد دارد و به این دلیل است که دین و عالمان دینی از اهمیت خاصی برخوردارند، اما در مرحله ی اثباتی نقش مذهب کم رنگ تر می شود که به نظر وی این روند اجتناب ناپذیر است و به همین دلیل است که وی دین بشریت را بشارت می دهد (آلدریچ، ۲۰۰۰: ۵۷). از دیدگاه کارل مارکس، دین اساساً محصول یک جامعه طبقاتی اقتصادی و اجتماعی است. به نظر او دین هم محصول از خود بیگانگی و هم بیانگر منافع طبقاتی است. دین هم ابزار ستمگری به طبقه زیر دست جامعه است و هم بیان اعتراض علیه ستمگری می باشد و نوعی تسلیم و مایه تسلی در برابر ستم گری است، پس دین افیون آدمیان است. همچنان مارکس معتقد است در جامعه ای که فاصله طبقاتی اقتصادی و اجتماعی بیشتر به چشم می خورد دین نقش لاغر و کم رنگی پیدا می کند و بیشتر مسایل مادی مطرح می شود و مردم به سوی مادیات کشانده می شوند و باعث کاهش دین شده است، ولی در مقابل، در جامعه ای که فاصله طبقاتی اقتصادی و اجتماعی کمتر باشد مردم کمتر دنبال مسایل مادی هستند و پایبند به ارزش ها و سنت ها مانند دین هستند و دین در این گونه جوامع در رونق است، پس دین به یک مسئله مهم برای این نوع جوامع در خور شده است (ریترز، ۱۳۸۸: ۲۱۸). با بررسی دیدگاه ماکس وبر در خصوص انواع کنش، مفاهیم، افسون زدایی و انواع اقتدار و به ویژه «عقلانیت» به عنوان هسته ی مرکزی تحلیل جامعه شناسی وی از دنیای جدید در می یابیم که در دنیای معاصر خصوصاً کشورهای غربی مورد نظر وبر دین و باورهای مذهبی نقش هویت دهی را بر خلاف گذشته را از دست داده است و همانند جوامع سنتی نگرش انسانها و برداشت شان از پدیده های پیرامونی، همگن و قالبی نیست و در جریان روند حرکت جوامع سنتی به سمت جوامع مدرن و غلبه ی عقلانیت، ارزش های دینی نیروی اجتماعی و انحصاری خود را از دست می دهند و هویت های گوناگون متکثر و متفرق شکل می گیرند (گدازگر و فتحی، ۱۳۸۵: ۱۴۵). همچنین امیل دورکیم در بحث مذهب بر نقش جوامع مبتنی بر همبستگی مکانیکی و ارگانیکی اشاره می کند. وی بر این باور است که در جوامع مبتنی بر همبستگی مکانیکی افراد دارا سرنوشت یکسان، آداب و رسوم، فرهنگ و مذهب مشابهی هستند، دورکیم معتقد است که این نوع جوامع (همبستگی مکانیکی) باعث افزایش مذهب، فرهنگ، وجدان جمعی تک تک افراد این نوع جامعه می شود. اما در جوامع مبتنی بر همبستگی ارگانیکی دیگر افراد این نوع جوامع دارای ویژگی های مشابه از جمله مذهب، فرهنگ یکسانی نیستند بلکه تفاوت های فردی رایج است. پس جامعه مبتنی بر همبستگی ارگانیکی کمترین تأثیر را بر افزایش مذهب، فرهنگ و ... مردم دارد (باتر، ۱۹۹۸: ۴؛ کراین، ۱۹۹۷: ۶۹). از نظر دورکیم دین در ابتدا در میان جوامع اولیه (همبستگی مکانیکی)، وقتی که افراد به جمع بزرگتر پیوستند به وجود آمده است. در واقع در جوامع ابتدایی هویت اجتماعی افراد همان هویت مذهبی آنان است که آنها را تشویق می کند و سود جمعی را در رفتارشان در نظر می گیرد. (محتوای نمادها و مناسک مذهبی حتی موجودیت مادی جامعه را تنظیم می کند (کریفن، ۱۹۸۸: ۳۲۱) و در جوامع با همبستگی ارگانیکی محتوای وجدان جمعی، این دنیایی و فردگرا است و بازندهای جمعی مشروع، بر پایه ی سازمان های کلی جامعه قرار ندارند و تعداد بیشماری از اخلاقیات و قوانین حرفه ای مختلف ظهور می کند (سروش و همکاران، ۱۳۸۰: ۴۴).

بر اساس نظریه ساخت یابی^۱ گیدنز در واقع هر چه افراد در مواجهه با اینترنت فعالیت و مشارکت بیشتری داشته باشد و هر چه این فعالیت بازتابانه تر باشد، در تولید معنا سهیم می باشد و بیشتر احتمال می رود که هویت دینی آن متأثر از این فضا بازتابی باشد. اما هر چه فرد در مواجهه با اینترنت، فعالیت و مشارکت کمتری داشته باشد و هر چه این فعالیت غیر بازتابانه باشد در باز تولید معنا سهیم می باشد و اثر کمتری از اینترنت گرفته و بیشتر احتمال می رود که هویت دینی شان سنتی تر باقی بماند (قادی، ۱۳۸۵: ۱۸۱). بر اساس نظریه کاشت، پرورش سایت های اینترنتی بر هویت دینی فرد مؤثر است و می توان گفت که هر چه میزان و مدت مواجهه با اینترنت افزایش یابد و هر چه فرد محتوای مواجهه را واقعی تلقی کند بیشتر احتمال می رود که هویت دینی بازتابی داشته باشد و بالعکس هر چه میزان و مدت مواجهه کاهش یابد و هر چه فرد محتوای مواجهه را غیر واقعی تلقی کند بیشتر احتمال می رود که هویت دینی سنتی باشد و همچنین هر چه فرد بیشتر در معرض و مواجهه محتوای پایگاه خبری، علمی، آموزشی باشد بیشتر از رابطه خود با اینترنت در جهت بازبینی هویت دینی خود سود جست و احتمال دارد که هویت دینی بازتابی داشته باشد و یا بالعکس هر چه فرد در معرض و مواجهه با سایت های تفریحی و سرگرمی باشد کمتر از رابطه خود با اینترنت در جهت بازبینی هویت دینی خود سود جست است احتمال دارد هویت دینی سنتی داشته باشد (قادرزاده و احمدپور، ۱۳۸۹: ۸۲). همچنین به نظر فانک و بوچمن^۲ آقرار گرفتن در معرض رسانه هایی چون اینترنت (مصرف رسانه ایی) و ماهواره می تواند بر نگرش ها و رفتار و هویت مردم تأثیر بگذارد. تداوم پرداختن به آنها ممکن است در بلند مدت تأثیر منفی داشته باشد و باعث کاهش همدلی^۳، عدم بازداری^۴ پاسخ های پرخاشگرانه، عدم احساس تعلق ملی و مذهبی و تقویت این عقیده شود که دنیا محل خطرناکی است (گیدنز، ۱۳۸۷: ۷۸). کاستلز بنیادگرایی دینی را مهمترین منبع هویت ساز در عصر اطلاعات می داند و معتقد است، در عصر اطلاعات شاهد پیدایش هویت های نیرومند هستیم که در بهشت های برادری سنگر می گیرند و در برابر امواج جهانی و فردگرایی و رادیکال ایستادگی می کنند. آنها جماعت های خود را حول ارزش های سنتی، خدا، ملت و خانواده می سازد. در عصر اطلاعات، جماعت های دینی ممکن است به نهضت های دینی بنیاد گرایی تبدیل شوند که هدف آنها تجدید بنای اخلاق در جامعه، استقرار مجدد ارزش های جاوید الهی، و تبدیل کل جهان، یا حداقل همسایگان نزدیک، به اجماع مومنان، و بدین ترتیب پایه ریزی جامعه ای نوین است. لذا می توان جنبش های دینی را تظاهر گونه ای از هویت به نام هویت مقاومت در برابر تحریم اجتماعی از جهانی شدن دانست (کاستلز، ۱۳۸۰: ۴۳۲). گیدنز جهانی شدن را فرآیندی تناقض آمیز و نابرابر و سرشار از خطر و فرصت می داند. در عصر پیشا مدرن باورهای مذهبی بر تجربه ی رویدادها و موقعیت ها اعتماد تزریق می کردند ولی با رشد نهادهای اجتماعی مدرن میان اعتماد و مخاطره نوعی تعادل برقرار شد (گیدنز، ۱۳۸۷: ۷۶). و با ورود به عصر جهانی شدن بیشتر موقعیت های زندگی با دین به صورت نفوذ حاکم بر زندگی روزانه، سازگاری ندارند. کیهان شناسی مذهبی جایش را به دانشی که بر فناوری های مادی و اصول اجتماعی استوار است. دین و سنت همیشه پیوند نزدیکی با هم داشته اند و باز اندیشی مختص زندگی اجتماعی مدرن که مغایرت مستقیم با سنت دارد، سنت را بیشتر از دین تضعیف کرده است. لذا می توان پذیرفت که جهانی شدن، موجب تأثیر روبه کاهش دین و سنت شده است (گیدنز، ۱۳۸۴: ۱۳۰).

از نظر پارسونز هویت فردی در نظام اجتماعی تحت تأثیر هویت اجتماعی افراد برای برقراری نظم اجتماعی عمل می کند. پارسونز برای فرهنگ و به طریقی اولی برای دین شأن سیطره ی سیبرنتیک قایل بود. دین با جایگاه رفیعی که در نظام کنش داشت، می توانست ارزش ها را بیفزاید، هنجارها را شکل دهد، نقش های اجتماعی را در میان بگذارد و برای نظامهای شخصیت، جامعه و رفتار، رهنمودهای کلی ارائه دهد. هر چه پیچیدگی نظام اجتماعی بیشتر شود، همزمان با تفکیک کارکردی دین ارزش های کلی تری نهادینه کرده و نظم جدیدی را به زندگی مدرن عطا می کند (سروش و همکاران، ۱۳۸۰: ۴۵). بنابراین از نظر پارسونز دین از طریق جامعه پذیری در قالب ارزش های اجتماعی در نظام شخصیتی و هویت اجتماعی وارد شده و در آن نهادینه می شود. در جوامع مدرن هویت فردی غیردینی است؛ زیرا به دلیل تفکیک های کارکردی، حوزه ی دینی از جنبه های اقتصادی و اجتماعی زندگی افراد جدا می شود اما هویت اجتماعی افراد هنوز هم حضور خواهد داشت، چرا که در نظر او فرهنگ و دین برای برقراری نظم اجتماعی اهمیت بسزایی دارند و می تواند کنشهای اجتماعی را رهبری کنند. همچنین پارسونز معتقد است جوامع مدرن دین را مجبور و عقب رانده شده در نظر نمی گیرد. بلکه معتقد است به دلیل کلی شدن ارزشها، مفاهیم مقدس به تمام جامعه سرایت می کند (ترنر، ۱۹۹۸: ۱۳۶). بک^۵ فورد معتقد است نظر ویلسون در خصوص سکولار (عرضی) شدن دین مبتنی بر نظریه گمانیشافت و گزلفاشت^۶ تونیس است که در مرحله ی اول یعنی گمانیشافت، مذهب به تمام معنا همان «فرهنگ اجتماع» است بر تمام امور تسری دارد. تمامی موضوعات و اتفاقات بر مبنای براهین دینی تبیین و تشریح می شود و تمامی زندگی فردی نیز در سطره دین قرار دارد و مبنای عمده ی شکل دهی، هویت جوامع، گروه ها و افراد، مذهب می باشد اما در مرحله ی دوم دین نقش

1 Sacturation

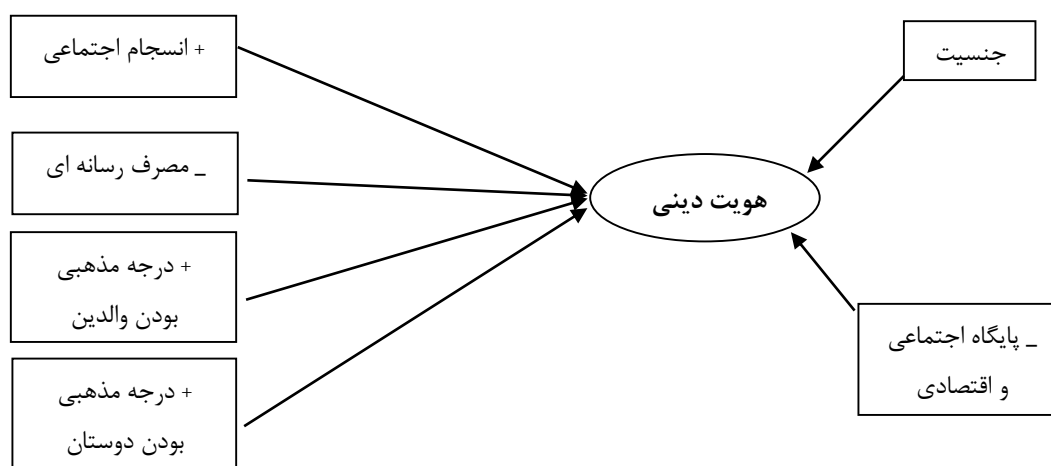
2- boochman

3- Empathy

4- Disinhibit ion

اساسی هویت دهی خود را از دست می دهد و به عنوان نهاد در کنار سایر نهادهای جامعه از جمله خانواده، سیاست، اقتصاد قرار می گیرد (بک فورد، ۱۹۹۲: ۱۱۰).

چارلز کولی صحبت از گروه های نخستین و دومین می نمایند و مهمترین گروه های نخستین را خانواده (والدین)، گروه های همبازی (دوستان) و همسایگی می داند که در تشکیل هویت فردی، ماهیت اجتماعی و آرمانهای افراد نقش اساسی ایفا می نمایند. به نظر وی به واسطه روابط صمیمانه و رودرو موجود در آن ها این دسته از گروه ها مهمترین نقش را در زمینه هویت یابی فرد به خصوص هویت مذهبی ایفا می کنند و این هویت می تواند از سطح اجتماعی محلی، ملت و اجتماع جهانی گسترش یابد (اسکیدمور، ۱۳۷۵: ۲۴۹-۲۴۷). بلومر در بحث اجتماعی شدن و کنش، به نقش خانواده (والدین) و هویت پرداخته است. بر مبنای تئوری بلومر، فرایند اجتماعی شدن با کمک عوامل شش گانه ممکن است که عبارتند از: والدین، گروه همالان، مدارس یا سازمان های رسمی مجامع عمومی، رسانه ها و وسایل ارتباط جمعی. اجتماعی شدن عبارت است از: جریانی که انسان در آغاز آن، هنجارهای اجتماعی را یاد گرفته، با آن ها تطبیق می یابد. فرایند جامعه پذیری از نظر او در حقیقت به معنای یکی شدن و جا افتادن در جامعه کلان است. وی عنوان کرد در جامعه خانواده (والدین) هر کس می تواند موثر بو هویت مذهبی هر فرد باشد. علت این امر آن است که کودک بزرگترین و بیشترین تجربه را از پدر و مادر خود فرا می گیرد و در کوتاه ترین مدت بیشترین تجربیات را می آموزد (سفیری و همکاران، ۱۳۸۶: ۶).

شکل شماره ۱: مدل نظری پژوهش

۴- فرضیات پژوهش

۱. مصرف رسانه ای (اینترنت) بر هویت دینی افراد اثر معکوس و معناداری دارد. (نظریه کاشت، ساخت یابی گیدنز)
۲. انسجام اجتماعی بر هویت دینی اثر مستقیم و معناداری دارد. (نظریه همبستگی اجتماعی دورکیم یا بک فورد)
۳. پایگاه اقتصادی- اجتماعی بر هویت دینی اثر معکوس و معناداری دارد. (نظریه فاصله طبقاتی و اقتصادی و اجتماعی کارل مارکس)
۴. مذهبی بودن والدین بر هویت دینی اثر مستقیم و معناداری دارد. (نظریه مذهبی بودن والدین یونگ، نظریه کولی و بلومر)
۵. مذهبی بودن دوستان بر هویت دینی اثر مستقیم و معناداری دارد. (نظریه مذهبی بودن دوستان یونگ، نظریه کولی و بلومر)
۶. هویت دینی بین مردان و زنان به صورت معنی داری متفاوت است.

۵- روش شناسی

در این پژوهش از روش پیمایش استفاده شده، همچنین حجم نمونه مورد نیاز برای این پژوهش با استفاده از فرمول کوکران ۳۸۰ نفر از دانشجویان پیام نور شهرستان سقز می باشد. روش نمونه گیری طبقه ای است. ابزار مورد استفاده در این پژوهش برای جمع آوری اطلاعات، پرسشنامه از نوع سوالات بسته با طیف لیکرت (کاملاً موافقم، موافقم، بی نظر، مخالفم، کاملاً مخالفم) بوده است.

۵-۱- تعریف اسمی و عملیاتی متغیر وابسته و متغیرهای مستقل

تعریف اسمی هویت دینی: اتکای فرد به یک نظام یا پایگاه اعتقادی که بر جهت گیری فرد در زمینه های مختلف تأثیر می گذارد و در واقع می توان گفت هویت مذهبی فلسفه زندگی و حیات یک فرد تشکیل می دهد (ایزدی و قاسمی، ۱۳۹۰: ۱۱۷).

تعریف عملیاتی هویت دینی: سنجش دینداری بر اساس مدل گلاک و استارک که سراج زاده در سال ۱۳۷۵ با آموزه های دینی اسلام و ایران تطبیق داد بوده است. این سنجش شامل ۴ بعد اعتقادی، تجربی، پیامدی و مناسکی می باشد که در قالب ۲۶ سنجه در سطح سنجش ترتیبی اندازه گیری شده است (سراج زاده و پویافر، ۱۳۸۸، ۴۲-۴۴). ولی از آنجا یکی از سنجه های مختص به اهل تشیع می باشد و اکثریت نمونه های پژوهش اهل تسنن بوده اند، در سنجش مدل دینداری حذف شده است. ابعاد و تعریف عملیاتی آن در جدول شماره ۱ قابل ملاحظه می باشد.

جدول شماره ۱: تعریف عملیاتی هویت دینی

ابعاد	شاخص ها
اعتقادی	شامل باور به وجود خدا و معرفی ذات و صفات او، هدف و خواست خداوند از خلقت انسان و نقش انسان در راه نیل بدین هدف، روشهای تأمین اهداف و خواست خداوند و اصول اخلاقی که بشر برای تحقق آن هدف باید توجه کند.
مناسکی	اعمال دینی مشخص نظیر: عبادت، نماز، شرکت در آیینهای خاص، روزه گرفتن و ...
تجربی	چهار نوع از جلوه های عواطف دینی که شامل: توجه، شناخت، اعتماد یا ایمان و ترس
پیامدی	شامل پیامدهای باور، عمل، تجربه و دانش دینی در زندگی روزمره فرد معتقد و روابط او با دیگران.

تعریف اسمی اینترنت: گیسون اینترنت را فضایی تجسم مبتنی بر رضایت طرفین می داند و معتقد است این فضا جایگزینی است برای هم خود فیزیکی و هم خود مجازی (احمدپور و قادرزاده، ۱۳۸۹: ۸۷).

تعریف عملیاتی اینترنت: برای سنجش و اندازه گیری این مفهوم از مفهوم سازی احمدپور و قادرزاده (۱۳۸۹) استفاده شده است:

جدول شماره ۲: تعریف عملیاتی متغیر دسترسی به رسانه (اینترنت)

مفهوم	ابعاد	خرده ابعاد	شاخص ها
مصرف رسانه ای (اینترنت)	دسترسی		۱- وجود کامپیوتر ۲- سهولت دسترسی به اینترنت ۳- سرعت اینترنت ۴- میزان مهارت در استفاده در استفاده از اینترنت
			طول مدت آشنایی با اینترنت
	مصرف	سابقه مصرف	مدت زمان استفاده از اینترنت در هفته های اخیر یا شبانه روز
		میزان مصرف	۱) برای دریافت مطالب و ارسال آن ۲) استفاده از سایت های علمی و آموزشی ۳) استفاده از اینترنت برای دریافت اخبار ۴- برای چت کردن ۵- از اینترنت برای برقراری ارتباط با دوست مجازی ۶- استفاده از اینترنت برای عضویت در تیم ها و کلوپ ها ۷- استفاده از اینترنت برای امور اداری و ثبت نام ۸- استفاده از اینترنت برای سایت های سرگرمی، مدل لباس و مو و ۹- استفاده از اینترنت برای برقراری ارتباط با افراد سایر کشورها ۱۰- وبلاگ شخصی ۱۱- عضویت در سایت های مختلف

تعریف اسمی انسجام اجتماعی: دلالت بر توافق جمعی میان اعضای یک جامعه دارد یا به عبارتی انسجام در کل ناظر بر میزان و الگوی رابطه متقابل بین کنش گران، گروه ها و خرده فرهنگ های تمایز یافته است (از کیا، غفاری، ۱۳۸۰: ۱۷۹).

تعریف عملیاتی انسجام اجتماعی: برای سنجش و اندازه گیری این مفهوم از عملی سازی یوسفی (۱۳۸۵) از انسجام اجتماعی استفاده شده است:

جدول شماره ۳: عملی سازی متغیر انسجام اجتماعی

مفهوم	ابعاد	خرده ابعاد	شاخص
انسجام اجتماعی	تعلق	۱- تراکم روابط در شبکه اجتماعی ۲- قرینه گوی روابط در شبکه اجتماعی	۱- مواقع بحرانی همسایگان در کنار ما هستند ۲- تمام خویشاوندان برای مجالس عروسی همکاری می کنند ۳- در ماه یک دفعه با دوستان به کافی شاپ می رویم ۴- در ماه چند بار به دیدن خویشاوندان می رویم ۵- خویشاوندان در مجالس عزاداری شرکت دارند .
	تعاون	۱- پذیرش هنجارهای کارآیی ۲- پذیرش هنجارهای مسئولیت نسبت به قانون ۳- سازگاری منابع هنجاری	۱- نسبت به حقوق شهروندی احساس وظیفه دارم ۲- گاهی اوقات به دوستانم دروغ می گویم ۳- در انجام تمام کارهایم صداقت دارم ۴- نسبت به دوستان خود وفادارم .
	تفاوت	۱- منابع شهروندی ۲- منابع گفتگو ۳- سازگاری منابع انگیزشی	۱- در تصمیم گیری های شهر شرکت دارم ۲- تمام شغل ها به صورت عادلانه توزیع شده است ۳- نابرابری قانونی ۴- با دوستانم همیشه در رودرو گفتگو می کنم ۵- فرصت مساوی برای پیدا کردن شغل وجود ندارد .
	تعلق	۱- تعمیم عاطفی ۲- سازگاری منابع عاطفی	۱- جشن های قومی همیشه با شکوه برگزار می شود ۲- به شرکت در انجمن های (دانشجویی، اعتیاد و ...) تمایل دارم ۳- احساس خوبی بهم دست می دهد در شهرهای غربی دوستی را ببینم ۴- نسبت به خانواده ام دلبستگی زیادی دارم.

تعریف اسمی مذهبی بودن والدین و دوستان: میزان پایبندی افراد خانواده فرد (پدر، مادران، خواهران، برادران) را بر مناسک و اعمال مذهبی نشان می دهد، همچنین میزان پایبندی دوستان پاسخگو را به مذهب نشان می دهد (سروش، ایمان پور، ۱۳۸۱: ۵۵).

تعریف عملیاتی کردن مذهبی بودن والدین و دوستان: برای سنجش و اندازه گیری این مفهوم از تعریف عملیاتی ایمان پور و سروش (۱۳۸۱) بهره گرفته شده است:

جدول شماره ۴: عملی سازی متغیر مذهبی بودن والدین و دوستان

مفهوم	ابعاد	شاخص
مذهبی بودن والدین و دوستان	شرکت در جلسات مذهبی	۱- مقید بودن به نماز، روزه، خواندن کتاب های مذهبی ۲- پرداختن وجوهای مذهبی (خمس و زکات)
	میزان مذهبی بودن	۱- شرکت در جلسات مذهبی ۲- فرایض دینی ۳- تلاوت قرآن ۴- دوستان مذهبی ۵- کتاب دینی

تعریف اسمی پایگاه اقتصادی - اجتماعی

(سورکین) مجموعه ای از افرادی که از حیث شغل، وضعیت اقتصادی، سیاسی شرایط مشابهی داشته باشند را پایگاه اقتصادی اجتماعی می گویند. (نقشی زاده، ۱۳۹۰: ۱۸).

۱۴-۷-۳: تعریف عملیاتی پایگاه اقتصادی اجتماعی:

جدول شماره ۵: عملی سازی متغیر پایگاه اقتصادی اجتماعی

مفهوم	معرف	گویه ها
طبقه اقتصادی اجتماعی	شغل	شغل پدر و مادر در خانواده
	میزان تحصیلات	میزان تحصیلات پدر و مادر
	میزان درآمد ماهیانه سرپرست خانواده	میزان درآمد ماهیانه سرپرست خانواده

۲-۵ روایی و پایایی سازه های پژوهش

جدول شماره ۵: آلفای کرونباخ متغیر وابسته و متغیرهای مستقل

متغیر	تعداد گویه ها	آلفای کرونباخ
هویت دینی	۳۳	۰/۹۱
مصرف رسانه ای (اینترنت)	۱۷	۰/۸۱
انسجام اجتماعی (همبستگی اجتماعی)	۱۸	۰/۸۵
مذهبی بودن والدین	۴	۰/۸۱
مذهبی بودن دوستان	۵	۰/۸۴

بر اساس جدول شماره ۵ میزان آلفای کرونباخ برای هریک از متغیرهای بالای ۰/۷ بوده است لذا دقت لازم برای احراز پایایی سازه های پژوهش در پرسشنامه به کار گرفته شده است.

۶- یافته های تحقیق

۱-۶ یافته های توصیفی

جدول شماره ۶ و ۷ ویژگی های توصیفی پاسخگویان را نشان می دهد.

جدول شماره ۶: درصد و فراوانی متغیرهای جنسیت و تأهل

متغیر	فراوانی	درصد
جنسیت	زن	۱۳۳
	مرد	۲۴۷
وضعیت تأهل	مجرد	۳۵۹
	مطلقه	۲۱

جدول شماره ۷: میانگین، میانه، نما، واریانس، انحراف استاندارد، چولگی متغیرهای فاصله ای

متغیرها	آماره	میانگین	میانه	انحراف استاندارد	واریانس	چولگی	حداقل	حداکثر
هویت مذهبی	۳/۹۶	۴/۱۲	۰/۵۶۳	۰/۳۱۷	-۱/۱۱۳	۲	۵	
انسجام اجتماعی	۳/۸۰	۳/۸۳	۰/۴۶۰	-۰/۱۹۳	-۰/۹۱۷	۲	۵	
مذهبی بودن والدین	۳/۹۶	۴	۰/۷۸۵	۰/۶۱۶	-۰/۷۳۳	۲	۵	
مذهبی بودن دوستان	۲/۹۱	۲/۸۰	۰/۸۵۲	۰/۷۲۶	۰/۲۹۱	۱	۵	
اینترنت(مصرف رسانه ایی)	۲/۷۸	۲/۷۱	۰/۵۹۲	۰/۳۵۰	۰/۴۷۴	۲	۵	
طبقه اقتصادی و اجتماعی	۲/۶۵	۲/۶۷	۰/۵۸۴	۰/۳۴۱	۰/۱۲۷	۲	۴	

بر اساس جدول شماره ۷ میانگین هر کدام از متغیرها در دامنه ۵-۱ گزارش شده است. تفسیر مقادیر چولگی به این شرح است که مقادیر مثبت چولگی نشان از این وضعیت دارد که نمره ی بیشتر پاسخگویان در مورد متغیر مورد نظر از مقادیر میانگین همان متغیر کمتر است. برای مقادیر منفی چولگی می توان استنباط کرد که نمره ی بیشتر پاسخگویان در مورد متغیر مورد نظر از مقدار میانگین همان متغیر بیشتر است.

۲-۶ آزمون فرضیه ها

جهت آزمون فرضیه های پژوهش متناسب با سطح سنجش متغیرهای مستقل و وابسته از آزمون های مناسب استفاده شده است. ابتدا میزان همبستگی و وضعیت معنی داری آن در میان متغیرهای مستقل فاصله ای و متغیر وابسته بررسی می شود.

جدول شماره ۸: ضریب همبستگی پیرسون بین هویت دینی و متغیرهای مستقل

هویت دینی	همبستگی پیرسون	سطح معناداری
مصرف رسانه ای (اینترنت)	۰/۰۰۲	۰/۹۷۵
انسجام اجتماعی	۰/۳۳۵	۰/۰۰۰
مذهبی بودن والدین	۰/۳۴۹	۰/۰۰۰
مذهبی بودن دوستان	۰/۳۸۶	۰/۰۰۰
طبقه اقتصادی و اجتماعی	-۰/۰۴۷	۰/۳۵۶

باتوجه به جدول شماره ۸ از مجموع متغیرهای مستقل که همگی در سطح سنجش فاصله ای قرار دارند و از طریق آزمون همبستگی پیرسون مورد سنجش قرار گرفته اند، متغیرهای مذهبی بودن دوستان، والدین و انسجام اجتماعی با متغیر هویت دینی رابطه مستقیم و معناداری را دارند اما شدت همبستگی در سطح ضعیفی است. فرضیه شماره ۱: هویت دینی بین مردان و زنان به صورت معناداری متفاوت است.

جدول شماره ۹: آزمون T مستقل رابطه جنس پاسخگویان با گرایش به هویت دینی

جنسیت	فراوانی	میانگین	انحراف معیار	خطای استاندارد	t	سطح معناداری
مرد	۲۴۷	۳/۹۹	۰/۵۵۶	۰/۰۳۵	-۱/۵۷۷	۰/۹۵۶
زن	۱۳۳	۳/۹۰	۰/۵۷۲	۰/۰۵۰		

بر اساس جدول شماره ۹ چون سطح معنی داری بیش از ۰/۰۵ است (۰/۹۵۶) لذا رابطه معنی داری میان جنسیت و هویت دینی وجود ندارد. به عبارت دیگر تفاوت معناداری بین وضعیت هویت دینی مردان و زنان وجود ندارد.

۱-۲ تحلیل رگرسیون چند متغیره

برای سنجش رابطه سایر متغیرهای مستقل با متغیر هویت دینی از تحلیل رگرسیون چندگانه استفاده شده است.

جدول شماره ۱۰: ضریب تعیین پیش بینی کننده ی هویت دینی

مدل	R	Rsquare	ضریب تعیین تعدیل شده
۱	۰/۵۵۳	۰/۳۰۶	۰/۲۹۷

Method: Enter

مقدار ضریب همبستگی (R) بین متغیرها ۰/۵۵۳ می باشد که نشان می دهد بین مجموعه متغیرهای مستقل و متغیر وابسته تحقیق (هویت دینی) همبستگی نسبتاً قوی وجود دارد. اما مقدار ضریب تعیین (R^2) برابر ۰/۳۰۶ می باشد و نشان می دهد در حدود ۳۱ درصد از تغییرات متغیر هویت دینی توسط متغیرهای مستقل مقاله تبیین شده است.

جدول شماره ۱۱: ضرایب رگرسیون در تحلیل رگرسیون چندگانه. متغیر وابسته: هویت دینی

متغیر	B	Beta	t	سطح معناداری
اینترنت	-۰/۰۴۰	-۰/۰۴۲	-۰/۹۴۱	۰/۳۴۷
انسجام اجتماعی	۰/۳۵۱	۰/۲۷۴	۶/۲۶۲	۰/۰۰۰
مذهبی بودن دوستان	۰/۲۰۳	۰/۳۰۷	۶/۹۴۴	۰/۰۰۰
مذهبی بودن والدین	۰/۱۹۰	۰/۲۶۵	۶/۰۲۹	۰/۰۰۰
طبقه اقتصادی و اجتماعی	-۰/۰۶۹	-۰/۰۷۱	-۱/۶۲۰	۰/۱۰۶

بر اساس مقادیر جدول شماره ۱۱ و مقدار سطح معنی داری، متغیرهای انسجام اجتماعی، مذهبی بودن والدین، مذهبی بودن دوستان رابطه معنی داری با هویت دینی دارند اما متغیرهای مصرف رسانه ای (اینترنت) و طبقه اقتصادی و اجتماعی رابطه معنی داری با هویت دینی ندارند. بر اساس مقادیر بتا می توان شدت اثر هر کدام از متغیرهای مستقل را بر هویت دینی به این شیوه گزارش کرد: مذهبی بودن دوستان

بیشترین تأثیر را بر هویت دینی دانشجویان را داشته است و متغیرهای انسجام اجتماعی و مذهبی بودن والدین مقادیر دیگری از تأثیرگذاری را بر هویت دینی داشته اند.

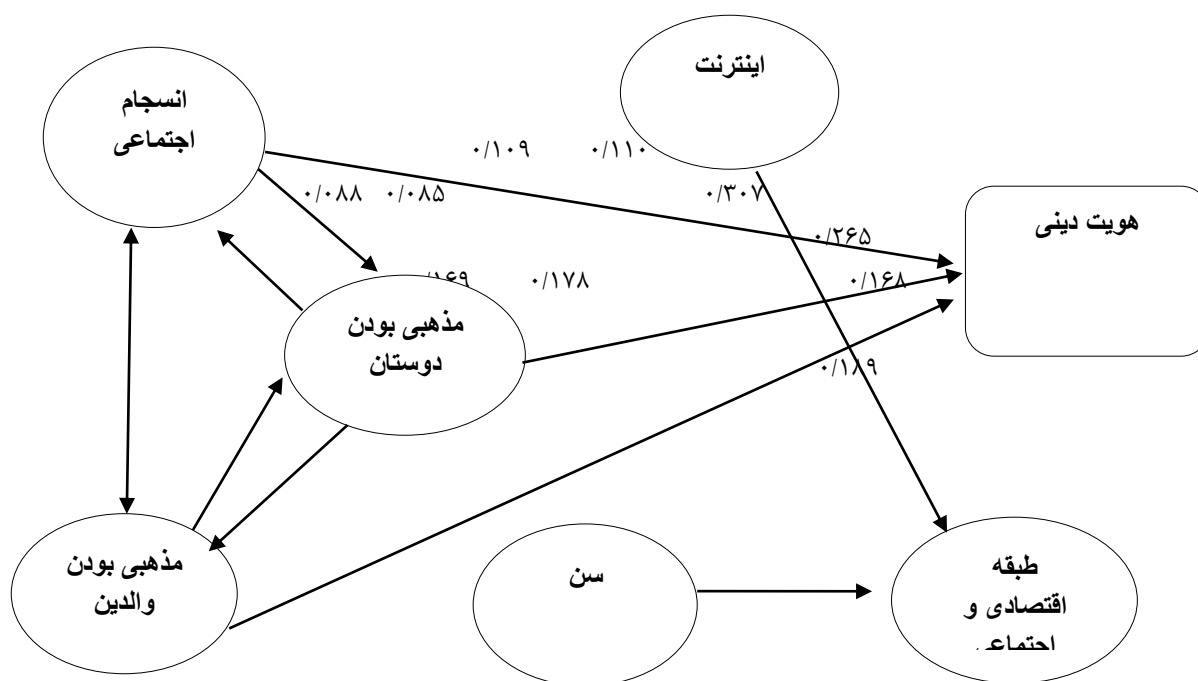
۲-۶- تحلیل مسیر

تحلیل مسیر روشی است که برای تعیین اثر مستقیم و غیر مستقیم و بی اثر بین متغیرهای موجود در نظام علی استفاده شده است. مهمترین مزیتی که روش تحلیل مسیر نسبت به روش تحلیل رگرسیون دارد، این است که در روش تحلیل رگرسیون، تنها قادر با شناسایی تأثیر مستقیم هر متغیر مستقل بر متغیر وابسته بودیم، اما در روش تحلیل مسیر، علاوه بر تأثیر مستقیم، امکان شناسایی تأثیر غیر مستقیم هریک از متغیرهای مستقل بر وابسته نیز وجود دارد. به همین خاطر در تحلیل مسیر با چندین معادله خط رگرسیونی استاندارد شده مواجه هستیم در حالی که در تحلیل رگرسیون تنها یک معادله خط رگرسیونی استاندارد شده داشتیم (منصورفر، ۱۳۸۵: ۲۰۸).

جدول شماره ۱۲: ضرایب مسیر هر کدام از متغیرهای پژوهش در مراحل تحلیل مسیر

گام اول: متغیرهای موثر بر هویت دینی				
متغیر مستقل	مقدار B	ضریب مسیر (بتا)	مقدار t	سطح معناداری
انسجام اجتماعی	۰/۳۵۱	۰/۲۷۴	۶/۲۶۲	۰/۰۰۰
مذهبی بودن دوستان	۰/۲۰۳	۰/۳۰۷	۶/۹۴۴	۰/۰۰۰
مذهبی بودن والدین	۰/۱۹۰	۰/۲۶۵	۶/۰۲۹	۰/۰۰۰
گام دوم: متغیرهای موثر بر دوستان مذهبی				
متغیر مستقل	مقدار B	ضریب مسیر (بتا)	مقدار t	سطح معناداری
والدین مذهبی	۰/۱۸۳	۰/۱۶۹	۳/۳۲	۰/۰۰۱
انسجام اجتماعی	۰/۲۱۳	۰/۱۱۰	۲/۱۵	۰/۰۳۲
گام سوم: متغیرهای موثر بر انسجام اجتماعی				
متغیر مستقل	مقدار B	ضریب مسیر (بتا)	مقدار t	سطح معناداری
دوستان مذهبی	۰/۰۵۶	۰/۱۰۹	۲/۰۹	۰/۰۳۷
والدین مذهبی	۰/۰۴۹	۰/۰۸۸	۱/۶۸	۰/۰۱۶
گام چهارم: متغیرهای موثر بر والدین مذهبی				
متغیر مستقل	مقدار B	ضریب مسیر (بتا)	مقدار t	سطح معناداری
دوستان مذهبی	۰/۱۶۴	۰/۱۷۸	۳/۴۹	۰/۰۰۱
انسجام اجتماعی	۰/۱۵۲	۰/۰۸۵	۱/۶۸	۰/۰۲۴

مراحل تحلیل مسیر بدین صورت بوده است که در گام اول تمامی متغیرهای مستقل پژوهش که با متغیر وابسته (هویت دینی) در ارتباط اند وارد تحلیل شده است تا متغیرهای که در مدل موثرند مشخص شوند. همانگونه که در جدول شماره ۱۲ نشان می دهد از بین متغیرهایی مستقل پژوهش دوستان مذهبی، والدین مذهبی و انسجام اجتماعی دارای سطح معناداری قابل قبولی هستند و رابطه مستقیم و معناداری با متغیر وابسته (هویت دینی) دارند و در مدل باقی می ماند. در گام دوم متغیر مستقلی که بیشترین بتا را در ارتباط با متغیر وابسته داشته است (دوستان مذهبی) به عنوان متغیر وابسته قرار گرفته است و دیگر متغیرای مستقل تحقیق به عنوان متغیر مستقل با این متغیر در ارتباط گذاشته می شود. متغیر والدین مذهبی و انسجام اجتماعی رابطه معنادار و مستقیمی با دوستان مذهبی دارد. در گام سوم متغیر انسجام اجتماعی که دومین ضریب بتا را داشته است به عنوان متغیر وابسته قرار داده شده است و همانطور که نشان داده شده است دو متغیر دوستان و والدین مذهبی با متغیر مورد نظر ارتباط مستقیم و معناداری دارند. در گام چهارم و آخر متغیر والدین مذهبی که دارای سومین بتا بوده است به عنوان متغیر وابسته در نظر گرفته می شود و همانگونه که جدول نشان می دهد متغیرهای دوستان مذهبی، انسجام اجتماعی با این متغیر ارتباط مستقیم و معناداری دارد.

شکل شماره ۲: مدل نهایی تحلیل مسیر (بر اساس بتا)

جدول شماره ۱۳: میزان تأثیر مستقیم و غیرمستقیم کل متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته (هویت دینی)

متغیرها	انواع تأثیر				
	همبستگی کل	مستقیم	غیرمستقیم	اثر علی	اثر کاذب
انجام اجتماعی	۰/۳۳۵	۰/۲۷۴	۰/۰۶۱	۰/۲۸۵	۰/۰۵
مذهبی بودن دوستان	۰/۳۸۶	۰/۳۰۷	۰/۰۸۱	۰/۳۸۸	۰/۰۲
مذهبی بودن والدین	۰/۳۴۹	۰/۲۶۵	۰/۰۸۱	۰/۳۴۶	۰/۰۳
اینترنت	۰/۰۰۲	-	-۰/۰۱۳	-۰/۰۱۳	-۰/۰۱۱
سن	-	-	-۰/۰۱۵	-۰/۰۱۵	-۰/۰۱۵
طبقه اقتصادی و اجتماعی	-۰/۰۴۷	-	-	-	-۰/۰۴۷

با توجه با جدول شماره ۱۳ از میان متغیرهایی که تأثیر مستقیم بر هویت دینی دارند متغیرهای انجام اجتماعی، مذهبی بودن دوستان و مذهبی بودن والدین یک رابطه معنی دار مثبت با هویت دینی دانشجویان دارند. متغیرهای میزان استفاده از اینترنت و پایگاه اقتصادی-اجتماعی رابطه معنی داری با هویت دینی ندارند. همچنین تأثیرات غیرمستقیم متغیرها بسیار اندک اند و یکدیگر را خنثی می کنند به طوری که کل آثار غیر مستقیم نزدیک به ۲۰ درصد تأثیر کل بوده است. در مجموع نتایج تحلیل مسیر نشان می دهد که مدل ترسیم شده برای تبیین هویت دینی دانشجویان به خوبی توانسته از عهده تبیین برآید.

۷- نتیجه گیری و بحث

دین هنوز تأثیر چشمگیری در زندگی اجتماعی جوانان دارد. آنها در انتخاب‌های سرنوشت ساز زندگی خود مانند انتخاب همسر یا انتخاب های روز مره مانند طرز پوشش دین را یکی از ملاکهای انتخاب می دانند. اکنون جوانان درباره ی کارایی و سودمندی دین در عرصه های عمومی در حال داوری هستند و به نظر می رسد که آن را در ساحت های خصوصی تر زندگی محدود کرده اند. بنابراین احتمالاً در آینده انتخاب‌های جوانان در اجتماع اگر هم با توجه به دین باشد باز هم خصلت غیر دینی تری (نه لزوماً ضد دینی) خواهند داشت. همانطور که در سطور پیشین اشاره شد هویت دینی یکی از اجزای اساسی هویت هر شخص به حساب می آید زیرا هر فرد در تعریف خود، مذهب خود را بیان می کند و در جامعه ای که مسأله هویت در ابعاد مختلف از جمله از بعد هویت دینی به موضوع کانونی در بررسی های اجتماعی تبدیل شده است.

بر اساس چهارچوب های نظری (ازجمله نظریه های ساخت یابی و کاشت) هر چه افراد در مواجهه با اینترنت فعالیت و مشارکت بیشتری داشته باشد و هر چه این فعالیت بازتابانه تر باشد، در تولید معنا بیشتر سهم می باشد و بیشتر احتمال می رود که هویت دینی آن متأثر از این فضا بازتابی باشد. اما هر چه فرد در مواجهه با اینترنت، فعالیت و مشارکت کمتری داشته باشد و هر چه این فعالیت غیر بازتابانه باشد در باز تولید معنا سهم می باشد و اثر کمتری از اینترنت گرفته و بیشتر احتمال می رود که هویت دینی شان سنتی تر باقی بماند. همچنین امیل دوکیم در بحث مذهب بر نقش جوامع مبتنی بر همبستگی مکانیکی و ارگانیکی اشاره می کند. وی بر این باور است که در جوامع مبتنی بر همبستگی مکانیکی افراد دارا سرنوشت یکسان، آداب و رسوم، فرهنگ و مذهب مشابهی هستند، این نوع جوامع (همبستگی مکانیکی) بر مذهب بیشترین تأثیر را داشته و باعث افزایش مذهب، فرهنگ، وجدان جمعی تک تک افراد این نوع جامعه می شود اما در جوامع مبتنی بر همبستگی ارگانیکی دیگر افراد این نوع جوامع دارای ویژگی های مشابه از جمله مذهب، فرهنگ یکسانی نیستند بلکه تفاوت های فردی رایج است. پس جامعه مبتنی بر همبستگی ارگانیکی کمترین تأثیر بر افزایش مذهب، فرهنگ و ... مردم را دارد. سپس از نظر یونگ، کولی و بلومر بین هویت دینی و مذهبی بودن خانواده (والدین) و دوستان رابطه ی مستقیم وجود دارد، یعنی هرچه میزان مذهبی بودن والدین یا خانواده و دوستان قوی و محکم باشد هویت دینی قوی خواهیم داشت، و اگر هرچه میزان مذهبی بودن والدین یا خانواده و دوستان ضعیف و سست باشد هویت دینی ضعیف خواهیم داشت.

در مورد نتایج بدست آمده می توان گفت: در مورد فرضیه اول (بین مصرف رسانه ای (اینترنت) و هویت دینی رابطه ی معنادار و مستقیمی وجود دارد) رابطه معنی داری میان دو متغیر بدست نیامد و این نتیجه با یافته های احمدپور و قادرزاده (۱۳۸۹) و ایزدی و قاسمی (۱۳۹۰) همخوانی دارد اما در پژوهش علوی و همکاران (۱۳۸۹) رابطه این دو متغیر معنی دار بوده است.

در مورد فرضیه دوم (بین انسجام اجتماعی و هویت دینی رابطه معنادار و مستقیمی وجود دارد) رابطه میان دو متغیر معنی دار بوده است و نتیجه این فرضیه با نظریه دوکیم در مورد انسجام اجتماعی هماهنگ است.

در مورد فرضیه سوم (بین جنسیت و هویت دینی رابطه معناداری وجود دارد) نتیجه آزمون تی دو گروه مستقل نشان داد که رابطه معنی داری میان متغیرهای جنسیت و هویت دینی وجود ندارد و این یافته با یافته های سفیری و غفوری (۱۳۸۶)، فرح آبادی و احقر (۱۳۸۹) و سروش و ایمان پور (۱۳۸۱) همخوانی ندارد اما با یافته های باقری و همکارانش (۱۳۸۶) هماهنگ است.

در مورد فرضیه چهارم و پنجم که بر طبق آنها به ترتیب بین مذهبی بودن والدین و دوستان با هویت دینی رابطه معنادار و مستقیمی وجود دارد، هر دو فرضیه تایید شده اند و این نتایج با نظریه یونگ درباره رابطه مذهبی بودن والدین و دوستان با هویت دینی همراه است و همچنین با یافته های سروش و ایمان پور (۱۳۸۱) و گد ازگر و فتاحی (۱۳۸۵) هماهنگی دارد. اما با یافته های سفیری و غفوری (۱۳۸۶) در تعارض است.

نتایج این تحقیق نشان می دهد هویت دینی دانشجویان امروز دارای گسستگی نسبت به نسل های گذشته است. آنها از قرائت و برداشت های سنتی و تفاسیر رایج گسسته اند و هویت دینی جوانان نسبت به نسل های پیشین از قدرت کمتری برخوردار است و نقش کمتری در شکل دهی ساختمان هویت اجتماعی دارد. و این مطلب برای دین که یکی از مهم ترین کارکردهایش هویت بخشی است، یک چالش محسوب می شود.

۸-منابع

۱. احمدپور، مریم. قادرزاده، امید (۱۳۸۹)، «تعامل در فضای سایبر و تأثیر آن بر هویت دینی جوانان»، **دو فصلنامه علمی - تخصصی پژوهش جوانان، فرهنگ و جامعه**، شماره پنجم، پاییز و زمستان: ۷۵-۹۹.
۲. ازکیا، مصطفی. غفاری، غلامرضا (۱۳۸۰)، «بررسی رابطه بین انسجام اجتماعی و مشارکت اجتماعی سازمان یافته روستاییان در نواحی روستایی شهرستان کاشان»، **فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه**، سال نهم، شماره ۳۶، زمستان، ۱۷۵-۲۰۵.
۳. اسکیدمور، ویلیام (۱۳۷۵)، **نظریه های جامعه شناسی تفکری نظری در جامعه شناسی**، تهران، انتشارات تابان.
۴. اکبری، بهمن (۱۳۸۷)، «بحران هویت و هویت دینی» **مجله پیک نور**، سال ششم، شماره چهارم، فروردین: ۲۲۳-۲۱۹.
۵. ایزدی، مهشید. قاسمی، کبری (۱۳۹۰)، «تأثیرات استفاده از شبکه اطلاعات جهانی بر هویت دینی - ملی دانش آموزان»، **نامه علوم اجتماعی**، شماره ۳۸، بهار: ۱۲۰ - ۱۱۴.
۶. ایمان پور، محمدتقی. سروش، مریم (۱۳۸۱)، «بررسی و ارزیابی عوامل موثر بر هویت دینی جوانان در شیراز»، **مجله علمی - پژوهشی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان**، دوره دوم، شماره ۳۰ و ۳۱، پاییز و زمستان، ۶۸-۳۹.
۷. بزرگیان، امین (۱۳۸۵) «استفاده مستمر از هویت دینی به بهانه بحث هویت در آیین»، اسفند، شماره ۶: ۴۵-۴۲.
۸. بیکر، ترزال (۱۳۸۸)، **روش تحقیق نظری در علوم اجتماعی**، مترجم: هوشنگ نایی، تهران، نشر دانشگاه پیام نور.
۹. رفیع پور، فرامرز (۱۳۸۰)، **توسعه و تضاد**، تهران، انتشارات مرکزی سهامی انتشار.
۱۰. ریتزر، جورج (۱۳۸۶) **نظریه ی جامعه شناسی در دوران معاصر**، ترجمه محسن ثلاثی، تهران، انتشارات علمی.
۱۱. ساروخانی، باقر (۱۳۸۴)، **روش تحقیق در علوم اجتماعی**، جلد اول، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
۱۲. سراج زاده، حسین. پویافر، محمد رضا (۱۳۸۶)، «مقایسه تجربی سنجه های دینداری: دلالت های روش شناسانه کاربرد سه سنجه در یک جمعیت»، **مجله جامعه شناسی ایران**، دوره هشتم، شماره ۴: ۳۷-۷۰.
۱۳. سراج زاده، سیدحسین (۱۳۷۵)، **بررسی رابطه ی دین داری و بزهکاری دانش آموزان دبیرستان های تهران**. اداره کل آموزش و پرورش استان تهران.
۱۴. سفیری، خدیجه. غفوری، معصومه (۱۳۸۶)، «بررسی هویت دینی و ملی جوانان شهر تهران با تأکید بر تأثیر خانواده» **پژوهش جوانان، فرهنگ و جامعه**، شماره دوم، بهار و تابستان سال ۱۳۸۸: ۲۷ - ۱.
۱۵. شریعتی، علی (۱۳۵۶)، **جامعه شناسی ادیان**، تهران، بی نا.
۱۶. طالبان، محمد رضا (۱۳۸۷). خانواده، دانشگاه و جامعه پذیری مذهبی جوانان (مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه تهران)، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته جامعه شناسی، دانشگاه تهران.
۱۷. عیوضی، محمد رحیم (۱۳۸۰)، «هویت دینی و چالش های آن»، **نامه ی پژوهش**، پاییز و زمستان، شماره ۲۲ و ۲۳: ۲۰۷-۱۸۰.
۱۸. فیض آباد، حمید قاسمی (۱۳۹۲)، «تغییر نگرش دینداری ایرانیان با تأکید بر جوانان در بازه ی زمانی ۷۹ تا ۸۸»، **مجله شورای اسلامی شدن دانشگاهها و مراکز آموزشی**: ۲۰-۱.
۱۹. قادرزاده، هیرش (۱۳۸۹)، «بازنمایی هویت ملی و قومی در نشریات دانشجویان کرد زبان، در فاصله زمانی سال های ۱۳۷۶ تا ۱۳۸۴»، **فصلنامه مطالعات سیاسی**، سال دوم، شماره ۸، تابستان: ۲۷-۱.
۲۰. قادی عباسی، مجتبی (۱۳۸۵-۱۳۸۶)، «بررسی رابطه استفاده از اینترنت و هویت دینی کاربران»، سال هجدهم، شماره یک، **فصلنامه رسانه**: ۱۷۳-۱۹.
۲۱. قصری، علیرضا (۱۳۸۹)، «مؤلفه های هویت دینی»، **نامه فرهنگ و ارتباطات**، زمستان: ۱۷۰-۱۳۸.
۲۲. کاستلز، مانوئل (۱۳۸۰)، **عصر اطلاعات، قدرت هویت**، ترجمه ی حسن چاوشیان، جلد ۱، تهران، طرح نو.
۲۳. کلانتری، عبدالحسین. عزیزی، جلیل و زاهدانی، سعید زاهد (۱۳۸۸)، «هویت دینی و جوانان»، **فصلنامه تحقیقات فرهنگی**، دوره دوم، شماره ۶، تابستان: ۱۴۱-۱۲۵.
۲۴. کوزر، لوئیس (۱۳۸۹)، **زندگی و اندیشه بزرگان جامعه شناسی**، ترجمه محسن ثلاثی، تهران، انتشارات علمی.
۲۵. گدازگر، حسین. فتحی، لاله (۱۳۸۵)، «دانش آموزان دختر: هویت دینی و هویت قومی؟»، **نشریه دانشکده ی علوم انسانی و اجتماعی دانشگاه تبریز**: ۱۶۲-۱۳۸.

۲۶. گیدنز، آنتونی (۱۳۸۴) چشم اندازه های جهانی، ترجمه ی محمد رضا جلالی پور، تهران، طرح نو.
۲۷. گیدنز، آنتونی (۱۳۸۷) پیامدهای مدرنیته، ترجمه ی محسن ثلاثی، تهران، مرکز.
۲۸. میرزایی، خلیل، (۱۳۸۸)، پژوهش، پژوهشگری و پژوهشنامه نویسی، جلد اول، تهران، انتشارات جامعه شناسی.
۲۹. یوسفی، علی (۱۳۸۵)، «وضعیت انسجام اجتماعی در ایران»، نشریه جامعه شناسی و علوم اجتماعی آیین، اسفند، شماره ۶، : ۱۴-۱۳.

30. Aldridge, A (2000), Religion in the Contemporary World, Cambridge Press.
31. Baert, F (1969), Introduction. In F, Barth (ed), Ethnic Groups and Boundaries; The Social Organization of Culture Difference, London & Unwim.
32. Baert, P (1998), Social Theory in the Twentieth Century, London, Polity Press.
33. Beckford, J, A (1992), Religion and Advance Industrial Society, London and New York: Routledge.
34. Campbell. H. (2006). Religion and the internet, communication research trends, Volume No.
35. Crippen, T. (1988). Old and new Gods in the Modern word: Toward a Theory if Religiuis Transformation, Social Forces, Vol, 67.
36. Turner J, H. (1998), The Structure of Sociological Theory, Sixth Edition, New York: Wadsworth Publishing Company.
37. Zegourides, G, D & Zegourides, C. (2000), Sociology, Foster City, IDG Books: Worldwide.